

A BÁNK BÁN TÖRTÉNETÉHEZ.

1. A Bánk bán befejezése és utolsó forrásai.

Az 1820. évi novemberi vásárra jelent meg a *Bánk bán*. Az előtte álló *Jegyzés* «Kecskeméten Jakabhava 2. 1819.» kelt, nyilvánvalóan az átdolgozás végrehajtása után, hiszen róla is számot ad benne. A befejezés és megjelenés közt tehát majd másfél év telt el. Katonát, kortársainak emlékezése szerint, a székesfehérvári színészek 1819. május 3-án kezdődő pesti szereplése indította arra, hogy darabját átdolgozza s előadás végett a társulat igazgatóságához benyujtsa. Alig lehet azonban kétséges, hogy ez utóbbira már nem került a sor. A *Bánk bánt* minden valószínűség szerint költője közvetlenül adta cenzurára, s nem a színtársulat műsorára szánt más drámákkal együtt került az oda. Ez esetben u. i. a döntés nem engedélyezte volna külön a nyomtatást. A *Jegyzés* is világosan mutatja, hogy mindjárt az átdolgozás bevégezése után, mielőtt előadásával próbálkozott volna, kiadására gondolt. Az bizonyos, hogy előadatni a fehérváriakkal akarta. A színész-kortársaira történő hivatkozások — a legrégebb 1853-ból való¹ — nem sokat bizonyítanak e tekintetben, hiszen nem mondanak többet annál az általánosságnál, amelyre azok is következtetés útján juthattak volna. De Katona maga mondja, hogy a cenzor tiltotta meg a *Bánk bán* előadását, tehát arra is kért engedélyt; már pedig a befejezés és a megjelenés közti időben csak a fehérváriak játszottak Pesten. Az *Ilka* bírálatából s kivált a Tudományos Gyűjteményben megjelent játékszini értekezésből is látható, hogy Katona Kisfaludy Károlynak ekkori, érzése szerint meg nem érdemelt sikereivel is vetekedni kívánt. Végül az is kétségtelen, hogy e társulattal Katona már az első vendégszerepléskor is érintkezett. Június 1-én az ő fordításában játszották Müllner *Die Schuldját*. E végzetdráma csak 1816-ban jelent meg, mikor már nem volt a fővárosban magyar színtársulat. Otthon még nem játszották a fehérváriak sem, tehát nyilvánvalóan itt Pesten 1819. májusában kapták Katonától a fordítást. A fehérváriak és Kisfaludy Károly sikerei tehát

¹ Vahot Imre a *Magyar Thália*, Játékszini Almanach 1853-ra, 292. lapján.

valóban ösztönözhatték Katonát a *Bánk bán* végső átdolgozására s kiadása és előadása előkészítésére. A *Jegyzés* kezdetéből az is kivehető, hogy végre elúnta a várakozást, azt híven, hogy az erdélyi pályázat ügye egészen elaludt. Talán még valami figyelmeztette őt történetesen ugyanakkor tárgyára, s ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy kivált a Bárány Boldizsártól kijelölt művészi szempontokon kívül előbb fel nem használt történeti munkákat is figyelembe vegyen.

Festetics Károly Albert német nyelvű *Pannoniájában*, mely a hazai lapok közül legrészletesebben foglalkozott a fehérvári színészek pesti előadásaival s Katona Müllner-fordításáról is az egyetlen tudósítást hozta, 1819. május 13-án egy *Bank (Benedikt) Boor Palatin von Ungarn* c. cikk jelent meg a szerkesztő tollából, véletlenül épen a fehérvári szintársulat bemutató előadásán elhangzott prológ fordítása előtt. Katona ismerte e lapot, céloz is rá játékszíni értekezésében s panasolja, hogy «annak éppen magyar tépte ki magyar nyelvét és idegen hangokon beszélteti.»¹ Az említett cikkek mindjárt a címében jellemző a Bánk-Benedek azonosítás és a Bor-nemzetségből való származás kiemelése. Ez utóbbi Katona drámájában csak a végleges átdolgozáskor válik jelentőssé, s ott oly kapcsolatban emeli ki a költő, amely nagyon valószínűvé teszi, hogy a másunnan is ismert tényre a *Pannonia* cikkének címében erősebben ráfigyelt. Maga a cikk hevenyészett kompilációja Bonfini, a d'Ussieux-féle novella valamely származéka és néhány újabb történeti munka előadásának. A kompiláció nyersségére jellemző, hogy a szentföldi hadjáratnak Bonfini nyomán haladó ismertetésével kezdődik, de mikor a részletek során az azzal kapcsolatba hozott merényletre kerül a sor, nem említ a szövegben időt, hanem jegyzetben Timon, Fessler, Katona és Pray adataival bizonyítja, hogy nem történhetett oly későn. A novellára mutat a Berthold és főleg a *Melinda* név. Történelmi forrásai közül főleg Fesslert írta ki; németül irván, ez is volt

¹ Érdekes, hogy a *Pannonia* 1819. évi 34. számában σ. σ. jelű író (Schedius?) *Über die Tragödie* c. klasszikus szellemű cikke a tragikus költőnek hőisével való azonosulását, melynek Katona értekezésében oly megrendítő lírai igazsággal ad kifejezést (Midőn én egy erkölcstelenséget utáló Feliciánust indulatjának illő polcára viszek, midőn egy Bánk bánnt megölt nécsületének omladékaira felállítok, hogyan szedhessem én kiszabott kótára fájdalommat. Én vagyok Bánk, én Felicián!... ez én magam vagyok, én, a XIII. században élő hatalmas Bánk, kinek tenyerére koronák tétettek le; én, Zách Felicián, aki megfertőztetett magyar becsületéért egy királyi háznepet akar eltörölni...), elméletben époly szélsőséges határozottsággal követeli: «Der Dichter muß nie, von Eigenliebe fortgerissen, seinen Helden nach sich bilden, er muß im gegentheil sich ganz seines Wesens entkleiden, und so travestiert mit Leib und Seele durch seine Fantasie in dem Wirkungskreise seines Heroen leben. Er muß mit ihm intriguierten, morden, vergiften, lieben, eifern, rasen, verzweifeln...»

a legkönnyebb. Bánk nevének címül vett alakja is csaknem úgy van Fesslernél (II. 1815. 415. l. Bank [Benedict], aus dem geschlechte Bór). Noha egyetlen adat sincs a cikkben, melyet Katona másutt is meg ne találhatott volna, nagy valószínűséggel állítható, hogy ismerte, s az egyben-másban megerősítette, részben épen azzal, hogy kritikáját kihívta, másrészt még néhány történeti munka megnézésére bírta.

Bánk a drámában akkor hivatkozik nemzetségére, midőn a király bíraskodását visszautasítja. Az első kidolgozásban itt (V. felv. 6. jel.) csak ez áll:

Te az nem lehetsz. Be van magadnak
[is neved mocskolva —

A végleges szövegben:

Az te nem lehetsz, szerette
Királyom! Árpád' és Bor' vére között
folyó dologban Bíró csak Magyar-
Ország lehet. Jobban be van neved
mocskolva, mint az enyém.

A királynak hű embereihez szóló felszólítása az első kidolgozásban három sor, a végleges szövegben tizenhárom.

És íme
Nincs senki a' jelen való Leventák
Közül — csak egy is, a ki ellene
Kész volna szállani? Szegény Király!

Nincs senki a' jelenvaló Leventák
Közül, ki e' szennyet Nagy-asszonyán
nem undorodna hagyni?...
Nincs senki a jelenvaló Leventák
Közül, midőn Árpád' s Bor' vére között
folyó dologban bíró csak Magyar-
ország lehet? hiszen *úgy szerettelek
titeket szünetlen, mint szintén magam*'.
Minden Javam' tinektek engedém,
Királyi Székem koldússá tevém —
azt hittem: a' Jobbágnak csak legyen;
úgy addig a' Király se lessz szegény!
Szegény, szegény Király! be meg
[csalatkozá].

A királynak ez utólag betoldott hivatkozása magyar népe iránt való szeretetére s jótékonyására, épen a Bor-nemzettség-ből való származás emlegetésének szomszédságában, annál inkább a Pannonia cikkére utal, mert a Katona forrásaiul ismert egyéb munkák alapján nem igen van meg a jogosultsága; a királyi szék koldússá válása a Gertrud halálát követő években következett be. Festetics azt írja: «Dieser König, dessen Talente und Fähigkeiten minder, als seine Gerechtigkeitsliebe und Sanftmuth glänzten, war Vater seinem Volke und *liebte dieses, wie seine Kinder...*» Hogy Katona a *Melinda* név elfogadásának igazolásánál erre a kompilációra nem hivatkozik, egészen természetes: nagyon jól látta a Csery-féle regénnyel való összetartozását, s így számára nem bizonyított semmit. Az azonban nem lehetetlen, hogy ez is hozzájárult a név elfogadásához: mikor már ismerte Csery könyvét, eleinte mégis élcelődve tiltakozott a különös név ellen, s csak akkor fogadta el, mikor stilszerűségét Bánk nevének egy irományból kiolvasott spanyol származásával igazolhatónak látta. Új bizonyíték számára Csery-

nek az övénél nagyobb igazsága mellett csak ez lehetett, de megnyugtatóhoz hozzájárulhatott az is, hogy újabb esetben látta a név elfogadását s így úgyszólván meggyökeresedett hagyományhoz csatlakozott már.

A Festicstől idézett történeti munkák közül alighanem Timon Sámuel *Epitome chronologica*ját is elővette drámája átdolgozása idején Katona. Különösen egy igen nevezetes betoldás teszi ezt valószínűvé. Az első kidolgozásban nyoma sincs annak, hogy a királynő ellen lázadó Peturt több is fűzné a királyhoz, mint bármely más loyális alattvalót. Midőn az új szövegben Bánk a király személyében rendelkezik, Petur alázata nem a hatalom előtt való meghunyászkodás és nem is csak loyális hódolat; Bánk szavai az előtte térdeplőhöz eléggé megvilágítják, hogy Katona a pártos hirtelen összeroppanásában még valamit akar éreztetni: Peturt, az akkori törvényes király ellen lázadót, ifjúkori hűsége és szeretete a többieknél szorosabban kötné Endréhez. Ez a most királya nevének megölésére törő pártos alakját még jelentősebbé teszi s mindennél jobban érezteti a nemzet elkeseredését. A Gertrud ellen való összeesküvés fejének korábbi szerepléséről semmi adat nem ismeretes, de egy Timontól másoknál nyomatékosabban kiemelt tény, a névazonosság folytán, támogathatta Katonát a jelenetnek és Petur alakjának elmélyítésében. Ugyanilyen azonosítás több is ismeretes Katonának a történelmi adatokhoz való viszonyában (Bánk bán = Benedek, Konrád fia; az összeesküvésben részes Simon = Simon; Mihál öccse = Micbán Simon). Timon Imre uralkodásának kezdetéről mondja, hogy András herceg notariusza «Petrus filius Milka» (a kolozsvári 1764-i kiadásban a 47. lapon). Timon két oly oklevélre támaszkodhatott, melyeket utóbb Katona István is kiadott (*Hist. crit.* IV. 488—91. l.): az egyiket mint Endre notariusza, a másikat mint cancellariusza írta alá az említett Péter abban az időben, midőn a herceg Horvátországban és Dalmáciában királyi jogokat gyakorolva, birtokokat adományozott. A IV. kötet végén az Imre király idejében az oklevelekben szereplő méltóságok felsorolásában is szerepel Katona Istvánnál, de minden külön kiemelés nélkül, s így sokkal valószínűbb, hogy Katona szeme csak Timon munkájában akadt meg ezen az adaton. Az azonosítást jogosnak érezhette, mert egyes történetíróknál nyomát találta annak, hogy Endre alatt hivatalokat viselő s utóbb fellázadó magyar urak már Endrének Imre ellen való harca idején érdemeket szereztek nála: Pray pl. ezzel okolja meg, hogy miért nem mert szigorú lenni az összeesküvőkkel szemben.¹ Másrészt nagyon érthető,

¹ *Hist. regum*, I. 1801. 202. l. «Nec rex... in reos... ausus est animadvertere memor illius temporis, quo ope illorum et armis, contra fratrem usus erat.»

hogy az átdolgozás idején kapva kapott az azonosítás lehetőségén. Bárány Boldizsár *Rostájának* egyik Schiller-rajongására jellemző megjegyzése¹ nagy kedvet ébreszthetett benne, hogy hőseinek korábbi életére vonatkozóan valami támasztékot keressen.

Ugyanebből az okból keresett valami nevezetesebb harcot azoknak az éveknek történetében, melyekre Bánk ifjúkora esett. Ezért említetteti Tiborccal a Jaderánál folyt harcokat. Tolnai Vilmos ezt azok közt az adatok közt említi², melyeket Katona Fesslernél találhatott. De már a város nevének alakja is másfelé mutat. Fessler mindannyiszor Jadrát ír. Az oklevelekben rendszeren Jadera, Jadertina civitas áll, csak lakóit nevezik Jadrensesnek. Régi latin történetíróknál, olyanoknál is, kikből Katona máskor is kijegyezgetett egyet-mást, szintén sokszor Jadera áll. Katona Istvánnál is megtalálhatta a Jaderáért folyó harcok részletes előadását s idézeteiben a város nevének tőle elfogadott alakját. A Báránytól adott új gondolat megvalósításához korábban használt forrásaiban is találhatott támasztékot. Katona István munkájának öt illető részeit mindenesetre újból átforgatta, hiszen a *Jegyzésben* is hivatkozik rá.

Egyébként Tolnai kétséget kizáró módon bebizonyította, hogy Katona olvasta Fesslert, mégpedig csak az átdolgozáskor — hiszen az első változat írásakor Fessler történeti munkája még meg sem jelent³ — s ekkor több változtatásra vagy betoldásra ez bírta rá. Rámutatott Vértesy Jenő tévedésére, hogy a költő az illir helytartónak az első kidolgozásban is meglevő levelét Fesslerből vette. Fessler Pontius de Cruce helytartóságának tényét is csak a szentföldi hadjárat idejéről említi. «A költőnek a levél eredetijét egy 1815-ben vagy korábban megjelent forrásban kellett kapnia» — írja Tolnai V. De már a levél szövegének apró változtatásai is mutatják, hogy K. nem hiteles régi levelet iktat be, s hogy a néven s hivataljelzésen kívül másra nem is volt forrása. Katona István a pápának 1211-ben a magyarországi templomosok mesteréhez írt levele kapcsán mondja, hogy bizonyára arról van szó, aki egy későbbi döntést úgy ír alá: «Fr. Pontius de Cruce humilis magister militiae templi per Ungariam et locumtenens regius in Croatia et Dalmatia.» Ezt az aláírást Katona I. Farlatus *Illyricum sacrum*ának IV. kötete 217. lapjáról idézi. (A költő

¹ «Kár, hogy az eleve megtörtént élete részéből is segítség nem jön. mint Wallensteinban, midőn ez a lützeni csatára, vagy Carlosban, midőn ez és Pósa alcalai ifjúságokra emlékeznek. Úgy valóban biographisch-mahlerisch lett volna ansichtje.» Lipóczy György kiadásában a Kisf. Társ. Évlapjai új folyamának III. kötetében (1869.) a 190. lapon.

² *K. J. és Fessler.* IK. 1918. 12. 1.

³ V. ö. ugyancsak Tolnai V. *F. I. A. történetének megjelenéséről* c. cikkét. (M. Könyvszemle. 1916. 222—4.)

is az *illirek* helytartójával iratja a figyelmeztető levelet!) Hogy a költő a helytartó teljes nevét ismerte akkor is, mikor a vers kényszere miatt csak Pontiuust irt, mutatja, hogy akkor még a *humilis* jelzőt is lefordította (Templom vitézinek *alázatos* Nagy Mestere); ezt hagyta el viszont az átdolgozáskor, mikor Pontio di Crucet irt. Farlatus az említett döntést olaszból fordította, Lucio *Memorie istoriche di Tragurio* c. műve II. kötetének 30. lapjáról. Innen olaszul idézte az aláírást pl. Pray is, innen is ismerhette Katona az olasz változatot; az átdolgozáskor bizonyára nem nézett újonnan utána, mert akkor *Crocet* irt volna.

Megváltozott az átdolgozáskor a levél keltezése is. Mindkét változatban Glogontzán kelt. Ezt az «illir» helyet ismerte a költő Katona István munkájából. A *Hist. crit.* V. köt. 55. lapján van szó a Szent Sir-rend ottani kolostoráról. A levél írásának napja előbb Mindszent hava (okt.) 10., a végleges szövegben Kilencedik hava (szept.) 20. Ez már arra mutat, hogy a merénylet időpontjára vonatkozólag pontosabb adatot talált a költő. Ily változtatásra nem bírhatta más, mint az, hogy az első változat megírása óta ráakadt a Luitpold *Necrologium*ában megőrzött dátumra (IV. Cal. Oct., vagyis szept. 28.). Katona István ezt az adatot nem említi, de megvan azok közül, kikből a költő történeti munkájához jegyezgetett adatokat¹, Longinus (J. Dlugoss) XV. századi lengyel történetírónál, ennek nyomán Raynaldusnál (*Annales ecclesiasticae* ad a. 1213. c. 20.), Palma *Notitia*jában stb. A szeptember 28-án megölt királynő nem olvashatót egy okt. 10-én kelt levelet. Minthogy a legtöbb forrás 1213-at irt a merénylet idejéül, de a Myska bánnak szóló adománylevelével már a következő évben kelt, Katona mindjárt először 1213 végére tette a cselekmény idejét, sőt épen az átdolgozáskor jött rá, hogy néhány nappal korábban kellett történnie. Mégis, míg az első kidolgozáskor csak az évszámot jelölte meg a személyek jegyzéke után, az átdolgozáskor azt írta oda: az 1213. esztendő *vége felé*. Ez teljesen azonos Fessler időmegjelölésének formájával: *gegen Ende des folgenden Jahres*. Bármily jelentéktelen apróság ez, hozzávehető a Fessler-hatás bizonyítékaihoz. Új tényeket Katona nem tanult már Fesslerből, olvasásának legfőbb bizonyítékai épen apró szövegegyezések, s ezek azt is mutatják, hogy Fesslert közvetlenül az átdolgozás előtt kellett olvasnia. Épen nem lehetetlen, hogy a Pannonia cikke hívta csak fel rá a figyelmét. Akkor a *Geschichte der Ungern* még nem terjedt el annyira, hogy Katonának, ki a közvetlen forrásokat és a legteljesebb adatgyűjteményeket feldolgozta már előbb, e nemrég

¹ L. Miletz: *K. J. családja, élete és ismeretlen munkái*. (1886. 251., 266. l. stb.)

megjelent német nyelvű munkát ismernie kellett volna. Íróink közül csak Kisfaludy Károlyról¹ bizonyos még ebből az időből, hogy Fessler történeti művéből vett tárgyakat, de ő más esetekben is új német feldolgozásokhoz fordult, alaposabb forrástanulmányokat nem végzett, s így nála, ki még hozzá hosszú időt töltött Bécsben, érthető, hogy örömmel fogadta a népszerűsítő célú, élvezetes formában írt munkát. Általánosan ismertté s íróink főforrásává² csak a 20-as években lett, főleg akkor, mikor már az egész közkézen forgott. A Tolnaitól kimutatott szövegegyezések közt különösen jellemző a király pozsonyi háttérbe szorultának felpanaszolása s Gertrud ottani szavaiban az «ezen csekélységgel elégednék meg» szavak. (Fesslernél «er möge sich hiermit begnügen» a latin legenda »animaeq̄ior sit» szavainak fordítása, míg pl. Virágnál «degyen jókedvű».) Hasonlóan jellemző a «mester» címzés. Maga az a tény, hogy Katona Solomot így nevezi, semmit sem jelent. A Béla nevelőapjának szóló adománylevél nevezi így; arról pedig igen soká csak Timon rövid kivonatából (*Épitome*, 55. l.) tudtak a történetírók — Fessler épúgy, mint Katona István — s csak azt idézték. Amely forrása alapján Katona József az adományozást említetteti, onnan ismerte Solom «mester» címét is. Timon rövid közlése («donavit pagum Zelelgeh in ditione Szaladiensium comiti Miscae, patri magistri Salomonis, qui fuit paedagogus et seruator Belae principis, dum mater eius occideretur») könnyen félreérthető, s többek közt Fessler is úgy értette, hogy Solom mester volt a királyfi nevelője és megmentője. Katona ebben nem csatlakozott hozzá az átdolgozásokor sem, de két más körülményben igen. Már annak idején találkozott vele abban, hogy nemcsak Béla nevelője és Béla megmentése szerepel nála, hanem a királyfiaké, Béláé és Endréé. Ezekhez az átdolgozásokor hozzáveszi Máriát: Fessler épen e három gyermek megmentéséről beszél, míg Katona más forrásai Máriát nem is említik Gertrud gyermekei közt: Endrét Turóznánál is találhatta. Az ebben a kapcsolatban Fesslerre mutató másik tényt jelölte meg Tolnai: ez Solom «mester» címének a Jegyzésben való megmagyarázása. Itt Fesslernek egy világosan későbbi időre, IV. Béla idejére vonatkozó megjegyzését alkalmazta. Solomnál még tudományos fokozatnak érti Fessler

¹ V. ö. Vizota Gyula: *F. hatása Kisfaludy Károlyra*. Irodalomt. Közl. 1900.

² Kisfaludy Sándor 1814-ben kezdett s 1815 szeptemberében már sajtó alatt lévő *Hunyadi János*ának forrása nem a *Geschichte der Ungern* 1816-ban megjelent IV. kötete, hanem Fesslernek 1798—4-ben megjelent *Matthias Corvinus* c. történeti regénye. V. ö. Vizota, id. h. 167. l. — Tolnai Adél: *Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai*. 1911. 26. l. — Koszó J.: *Fessler A. I.* 1923. 105. l. — Papp Zoltán: *Fessler és a magyar romantikusok*. Eölvös-füzetek 10. 36—42. l.

a magister címet, őt magát tekinti különben is a királyfiak nevelőjének. Katona a többfelé talált címmel előbb nem tudott mit kezdeni s csak akkor vette föl a személyek jegyzékébe, mikor a későbbi jelentéssel magyarázhatta. «A Gertrud jelleme ellen tehető kifogás elhárítása», mint már Badics Ferenc kiemelte¹, Katona Istvánnál is megvan, ha nem fogadja is el ténynek a királynő bűnösségét, s annál kevésbbé származtatható Fesslerből, mert a költő már az első kidolgozás előversen-gésében is foglalkozott vele. Viszont Badics Ferenc tette hozzá Tolnainak Fessler hatására vonatkozó bizonyítékaihoz, hogy a magyar feleségek állhatatosságának, hitvesi hűségének nemzeti tulajdonságként való említése is oda mutat.

Nem egészen világos, hogy a Micbán-monda beszövéseben és az összeesküvésben részes Simon bánnak Micbánnal való azonosításában volt-e egyáltalán része Fessler hatásának. A Micbán-hagyományra az Alvinczi-féle prédikáció, Bethlen Farkas följegyzése és néhány epitaphium alapján Cornides hívta fel a figyelmet az Ungarisches Magazin II. kötetében. (1782. *Von Grafen Simon Mitzbán.*) Már ő azonosítja Micbánt azzal a spanyol Simonnal, Mihál testvérével, kinek beköltözéséről Turótzai szól. Katona valószínűleg ezt a cikket is ismerte már 1819-ben, mert kutatásai során e folyóirat történelmi vonatkozású cikkeit is kijegyezte²; Budai *Magyarország polgári históriájára való lexikona* is említi Micbán spanyol származásának valószínűségét. Fessler ott, ahol a mondával foglalkozik (II. 840. l.), nem is mondja spanyolnak, noha ő is Cornides cikkéből merít, hanem a tatárjárás idején Esztergomot védő Simon grófról jegyez meg csupán annyit: «wahrscheinlich Mitzbán» (539. l.); ez az azonosítás is Cornidestől származik. Sokkal valószínűbb, hogy Katona onnan vette a Micbán-mondát, ahol készen találta Micbánnak Mihál öccsével való azonosítását, kinek az összeesküvésben való részességét egy Katona Istvántól (*Hist. crit.* V. 522.) közölt oklevélből már 1815-ben ismerte, t. i. Cornidestől. Fessler adata annál kevésbbé bírhatta volna az azonosításra, mert ismerte az oklevelet, melyet Endre 1228-ban Simon bán, Mihál bán öccse birtokainak elkobzásáról adott ki; ő tehát sem ezt, sem Micbánt nem tarthatta azonosnak Esztergom védőjével. Magát a mondát ismerhette előbb is, ha másunnan nem, az *Etelkából*³, de ezt csak akkor használhatta, mikor Simon jelentőségét Bánk nejével való

¹ *Adalékok Bánk bán történelmi forrásaihoz és magyarázatához* IK. 1925. 4. l.

² A III. kötet egy cikkével foglalkozik egy jegyzete *Szabados Kecskemét története* 45. lapján.

³ V. ö. Heller Bernát: *Magyar mese- és mondaelemek*, I. Ethnographia 1909. 65. s k. l.

testvérségének felismerése növelte számára, s a bojóthiak (Cornides szerint és most már szerinte is Micbánék) sorsa Bánk sorsával erősebben összenőtt. Tolnai még azt hitte, hogy Kézai nyomán jött rá arra, hogy Simon és Mihál húga Bánk neje. Badies bebizonyította, hogy Katona egy erre vonatkozó akkor még kiadatlan oklevelet is ismert s ez az az *íromány*, melyre *Jegyzésében* hivatkozik. Bizonyos, hogy Kézairól nem mondhatta volna: «Azután akadt egy íromány is előmbe.» Még külön könyvtárőri figyelmeztetéssel sem kell magyarázni, hogy Katona az oklevélre ráakadt: 1815 óta könnyen hozzáférhetett a Széchenyi-könyvtár kéziratainak nyomtatott jegyzékéhez. (*Catalogus manuseriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchényiano-regnicolaris*. Sopronii. 1815.) Az 1814-ben nyomott I. kötet 434. lapján szerepel az 1202. évi donatio s a Thota nevére íráshoz való hozzájárulás, két lappal odébb meg az 1221. évi megerősítés. A közbeeső időben történeti művéhez okleveles anyagot is gyűjtő költő könnyen ráakadhatott tehát a számára oly sokat jelentő oklevelekre. Az sem olyan csodálatos, hogy Kézainak Gyulai óta emlegetett helye korábban elkerülte a költő figyelmét. Kézai egész művében szó sincs Bánk esetéről, s csak az idegen eredetű nemzetségek felsorolásában szerepel Simon, Bertramus és világszép húguk, ki Benedictus dux neje lett. Nem csoda, hogy így, mikor csak a *Bánk bán* kedvéért nézte át a történelmi forrásokat, ez elkerülte figyelmét, s Kézait mindjárt félre is tette. De a «világszerzte híres szépség» említése s a Konrád név mutatja, hogy az «íromány» után Kézai is ismét kezében volt. Ennek ellenére meghagyja Mihált a Spanyolországból jött Simon testvéréül s a bojóthi Mortundorff-nemzetség nevét is (Kézainál Mertinsdorffari) úgy, amint annak idején Turótzinál találta. Mind az «íromány», mind Kézai egybehangzó tanusága alapján megjelölte azonban a beköltözés időpontját, annál inkább, mert önmagában is érthetőbb, hogy a spanyol királyleánnyal együtt jöttek be a spanyol grófok; az első kidolgozásban, mikor még csak Turótzinak Endre uralkodását emlegető előadását ismerte, ezt egészen határozatlanul hagyta. De hogy Alphonsus királyt Melinda férfiideáljai közt nem Fessler hatása alatt említetteti, mint Tolnai valószínűnek tartja, az abból is látható, hogy ő nem változtatta volna a nevet a spanyol Melinda ajkán a latinos formára; Fesslernél Alfonso áll, Melinda, mint Katona latin forrásai¹, Alphonsust mond. Nem is szorul külön magyarázatra, hogy csak az új kidolgozásban szerepel — épűgy, mint Jadera említése — hiszen Bánk neje csak itt spanyol s csak itt jött Alphonsus leányával Magyarországra. A Micbán-eset előadásában azért, ha az azonosításban nem is, lehetett része a Fessler-

¹ Timonnál is úgy van: Fuit filia Alphonsi II. Aragoniae regis.

olvasmánynak is; néhány apró stiláris különbség az Alvinczi-féle szöveg átíróival szemben inkább erre mutat.

Katonát tehát a legnagyobb változtatások egyikének megtételére a Bánk nevének kilétét megvilágító oklevél fölfedezése bírta rá. Erre jóval az átdolgozás végrehajtása előtt ráakadhatott, Bárany *Rostája* is korábban irányt szabott annak, s így terve kialakulhatott, mielőtt a részletekben keresztülvitte volna. Arra ezek után elég lehetett a májustól július legelejéig, a fehérváriak első sikereitől a *Jegyzés* keltéig eltelt néhány hét, annál inkább, mert a pütkösi (abban az évben május 30—június 6) és nyári juristitium s a közbeeső egyes ünnepnapok folytán csaknem egész ideje szabad volt; más években is leginkább a szünidőkben írta meg, amit előbb elgondolt: a *Bánk bán* első kidolgozásának előversengése is júliusban s ugyancsak Kecskeméten kelt. Így tehát semmi sem cáfolja annak valószínűségét, hogy a fehérváriak megérkezése adta a közvetlen ösztönzést, hogy ne várjon tovább művének új elgondolása szerint való végleges formába öntésével s nyilvánosságra hozatalával; alighanem a Pannonia Bánk bán-cikke is épen jókor jelent meg. Katona munkához látott s a részletekben újabb történeti tudását is felhasználván, néhány hét alatt bevégezte remekművét. Katonánál, ki tudományos céllal is rendkívül alapos forrástanulmányokat végzett az előző években, nem lehet mindenben tisztázni a történeti források kérdését: sok adattal több helyen is találkoznia kellett, így a merénylet idejének pontos megjelölésével, Jadera említésével, az aragoniai király nevével. Talán a Pannonia cikkének utalása nyomán vette elő még Timont és Fesslert is. Ez utóbbinak olvasása, épen a legutolsó időre vonatkozólag kétségbevonhatatlan.

2. A Bánk bán és a színi cenzúra.

Mi történt a *Bánk bán* befejezésétől megjelenéséig, 1819 júliusától 1820 novemberéig? Az, hogy Katona nemcsak nyomtatásra, hanem előadásra szóló engedélyt is várt, arra mutat, hogy legkorábban 1819 szeptemberében adta cenzúrára tragédiáját. Ekkor jött másodszor Pestre a fehérvári szintársulat; az első vendégszereplés már június 16-án véget ért. De az ő drámáját most sem játszhatták. Hiába volt a színészekkel való kapcsolata, hiába lett volna meg ezekben a hajlandóság, hogy az ő körükben ismert írótól, kinek egy régi darabja épen most műsorukon volt (*István a magyarok első királya*, szept. 17.), új, eredeti, még hozzá nemzeti tárgyú drámát előadjanak. Ott volt a cenzúra! «*Bánk bán* nem engedődött meg az előadásra, hanem csak a nyomtatásra.» Hogy a visszautasítás után ismét jó idő telt el, míg a költő e keserves engedménnyel élhetett,

természetes. A Tudományos Gyűjtemény 1821 áprilisi számában a nyomtatásbeli szükségről is panaszkodik: hogy találhatnának az írók még ismeretlen drámára kiadót, hisz' nem veszi azt senki. Ha elődnák, «onnét majd kitünne a darab érdeme, mert futna a hír mindenfelé és az újságok csak a közönséges ítéletnek trombitái lennének». Abból, hogy aztán oly magasztaló jelzőkkel illeti a Tudományos Gyűjtemény s egyben a *Bánk bán* kiadóját («nemes, érdemes, édes hajlandóságú Trattnerünk»), érezhető, mily hálás volt iránta, hogy ő mégis — ki tudja, hányfelé való hasztalan próbálkozása után — elvállalta drámája kiadását. Még Gyulainál is, könyve második kiadásában is (161. l.), ott van az a tévedés, hogy Katona a maga költségén volt kénytelen kiadni, pedig a füzet címlapján is ott állt, hogy Trattner költségével jelent meg. Arról sem lehet természetesen szó, hogy Kecskemét városának ajándéka a nyomtatás költségeihez való hozzájárulás lett volna. A fiatalon elhunyt Trattner János Tamásnak irodalmunk felemelése körül szerzett sok érdeme közt a legnevezetesebbek egyike az az áldozat, melyet a *Bánk bán* halhatatlanságáért hozott. Mert áldozat volt. Katona maga is hamarosan látta, ha előbb nem tudta volna, hogy színpadról kizárt drámát kiadni nem sokat ér. Nagyon érthető, hogy a halhatatlanságát féltő költő oly keserűen fakad ki a cenzúra és a cenzor ellen. Nem tudta s nem is tudta meg soha, hogy az ő páratlan remekművének a kiadás mégis biztosította a halhatatlanságot. De mi is bizonyosan sokat veszítettünk. «Ha a madár látja, hogy hasztalan esik fütyürézése, élelméről gondolkodik és elhallgat» — írta Katona legkésőbb 1821 legelején. Ez az általános sententia akkor még nem volt a saját végleges elhatározásának kifejezése, hisz' új terveket érint, a maga helyzetének javítását is célzó javaslatokat tesz. De az elkedvetlenedésben pillanatokra felmerülő gondolat valóra vált: semmi neszt nem hallván a *Bánk bán* sikerének, távol az élénkülő irodalmi közép-ponttól, lemondott terveiről.

Bármennyire fájjaljuk, hogy így történt, nem követhetjük az elkeseredett költőt oda, hogy a drámája vizsgálatával épen megbízott cenzor önkényes intézkedésének vagy akár korlátoltságának tudjuk be a *Bánk bán* elnémitását.¹ Az utasítások s a későbbi események sokkal inkább igazolják a cenzort a mi szemünkben, mint ahogy saját feljebbvalóival szemben magát igazolhatta.

¹ Ezt tette Bayer József *A nemzeti játékszín története* II. kötetének 315—6. lapján, de azóta is sokan, különösen oly ünnepi alkalmakkor, mint legutóbb a költő halálának százéves fordulóján, mikor Katona pályájának önmagában való tragikumát s annak tényezőit sok megemlékezésben elemezték.

A színi cenzúra eljárásának alapelvei kezdettől végig ugyanazok voltak nálunk. Mikor a magyar színészet első próbálkozása időszerűvé s a francia forradalom réme sürgősen fontossá tette, hogy Magyarországon is külön foglalkozzanak a színi műsorra szánt darabok átvizsgálásával — a hazai német színészet kedvéért erre kevésbé volt szükség, hiszen nagyjából a bécsi műsorhoz igazodtak — a király 1794. febr. 5-i felszólítására a magyar udvari kancellária az osztrák kancelláriához fordult a bécsi színi cenzúra utasításainak közléséért. Minthogy ily utasítások nem voltak, Hägelin Ferenc Károly, 1770 óta a bécsi, közben néhány évig az összes ausztriai színházak cenzora, állította össze egy memorandumban gyakorlatának irányelveit. Hägelint mindjárt a bécsi színházi cenzúra rendszeresítésének évében, Sonnenfels félévi működése után, bízták meg a művészi, vallási, politikai és erkölcsi szempontból egyaránt fontos tisztséggel. A színi cenzúra egész gyakorlatára az ő tapasztalatain alapult; ő maga még csak egészen általános utasításokkal kezdte meg munkáját.¹ Az ő véleményét, úgy amint volt, latinra fordították a magyar kancelláriában s azt küldték le Budára a helytartótanácshoz,² hogy az abban foglaltak szolgáljanak utasításul a kebelbeli könyvizsgáló hivatalnak a színpadra szánt munkák elbírálásában, minden oly esetben, ha nem igazolható, hogy a szóban levő drámát 1793. jan. 1. óta Bécsben legalább kétszer játszották. A későbbi rendeletek csak a hivatali adminisztrációt s a cenzorok illetékességét rendezték, a drámák megbírálása azonban 1848-ig kizárólag a Hägelintől fogalmazott elvek alapján történt.

Hägelin memoranduma mindjárt az általános bevezetésben, ahol a dráma és egyes fajai hatásáról meg az általános erkölcsi és ízlés-követelményekről szól, kiemeli, hogy a színi cenzúrának sokkal szigorúbbnak kell lennie a könyvcenzúránál, mivel a színpadról a hatás sokkal közvetlenebb s erősebb, mint az olvasáskor, másrészt a színházi közönség is vegyesebb, mint az irodalomé, s itt nem is lehet oly korlátozással élni, mint mikor egyes könyveknél megjelölik, hogy csak megbízható olvasóknak adható ki. Ennek az elvnek alapján történt a *Bánk bán* s Kisfaludy Károly néhány darabja engedélyezésének a nyomtatásra való korlátozása is. A részletes utasítások külön szólnak a drámai tárgy, morál és dialogus követelményeiről vallási, politikai és erkölcsi szempontból. Mindenütt bőven vannak

¹ Működését részletesen ismerteti Glossy K. *Zur Geschichte der Wiener Theaterzensur* c. cikkében (Jahrb. der Grillparzer-Gesellschaft, VII. 266—98. l.); a következő lapokon egész terjedelmében közli a magyar színi cenzúra szervezése alkalmával készült memorandumát.

² Orsz. Ltár. Kanc. 1795. 4004. sz. április 16-án kelt udvari rendelet.

oly pontok, melyekbe a *Bánk bán* nyilvánvalóan és tagadhatatlanul beleütközött. Királyi személy meggyilkolása a leg-
határozottabban tilos tárgy, uralkodócsalád ellen való lázadást
nem szabad semmiképen színre vinni. Hägelin külön említi *Tell*
Vilmost. Katona a cenzori eljárás értelmetlenségének jelzéséül
hivatkozik *Hamletre*, *Johann von Schwabenra*, *Macbethre*: azok
is uralkodót ölnek a «német színeken». Csakhogy a monarchia
területén ezek előadását is soká megakadályozták. *Johann von*
Schwabent (Meißner drámája) több más közt külön említi is
Hägelin. Érthető módon különösen súlyosnak mondja épen azt
az esetet, ha a királyi személy alacsony színben tűnik fel; például
Kalchberg *Die Grafen Czillyjét* hozta fel, melyben a hírheft
Borbála, Zsigmond neje szerepel így. Katona különösen keserű
szatírával fakad ki, hogy nem is királygyilkolás vagy «az érző
ember» keserű felszólalása miatt tiltotta meg a cenzor az elő-
adást, hanem «csak azért, mivel Bánk bán nagysága elhomá-
lyosítja a királyi házét». Pedig e cenzori megokolás nagyon
is érthető. Természetesen sokkal veszedelmesebb s az utasítások
szerint is kétszeresen tilos az oly dráma, melyben az uralkodó
személy meggyilkolását annak hibái csaknem jogosnak tűn-
tetik fel. Macbeth királygyilkolása csak felháborodást kelthet,
Bánk nagysága elhomályosítja a királyi házét, feléje vonja
a részvétet. Katona persze maga is ezt a gyilkosságot kevésbé
érzi támadhatónak, mint Macbethét, de politikai szempontból
épen igazolhatósága, a gyilkos nagysága, az iránta ébredhető
sympathia veszedelmes. A cenzori megokolás tehát korlátolt-
ság helyett inkább arra mutat, hogy nagyon világosan látta
feladatát, értette utasításai szellemét, s az is inkább dicséretére
válík, hogy épen Bánk nagyságát érezte döntőnek.¹ A dialo-
gusban persze szintén sok mindent kifogásolhatott volna, poli-
tikai s egyházi szempontból egyaránt. Egyházi személyeket
emlegetni sem volt szabad, Tiborc pedig elég keserűen szól
róluk is. A békétlenek színrevitele a szabályok értelmében
egészen lehetetlen lett volna. Hägelin memoranduma végén
a forradalom miatt szükségessé vált külön szempontok során
kiemeli, hogy minden olyan megjegyzést törülni kell, amely
— még ha az író szándékával ellentétben is! — tüntetésre
adhat alkalmat. A *Bánk bán* későbbi előadásain történtek,
Petur alakjának népszerűsége s az ő megnyilatkozásait helyeslő
tüntetések e tekintetben is igazolták a cenzor aggodalmát.²

¹ Rámutatott már erre egyetemi előadásaiban Császár Elemér, kifejtve,
hogy a cenzor érvelése, a maga hivatalos álláspontjáról, nemesak logikus,
hanem okos is: bizonyítja, hogy megértette a tragédia hőségének nagyszabású
voltát.

² V. ö. Horváth János: *Jegyzetek a Bánk bán sorsához*. Napkelet
1922. 814. l.

Mint hogy semmi kétsége nem volt, nem is terjeszthette föl a helytartótanácsához, s így részletes bírálatot nem is kellett írnia. Megelégedhetett a költőtől panaszolt rövid, egyetlen okot kiemelő megokolással, mely sokkal többet mond, mintha a királynő megölését említette volna. Részletezésre már csak azért sem volt ok, mert ahol a tárgy körül van a baj, részletek megváltoztatásával úgy sem lehet segíteni. «Nach der allgemeinen Regel wird jedes Stück, das im Stoffe selbst anstößig ist, schlechterdings verworfen, weil es selten zu corrigieren ist, indem es so umgeändert werden müßte, daß ein neues Stück daraus entstünde» — írja Hägelin.

A cenzor tehát legfeljebb csak hivatali kötelességét teljesítette s ártatlan Katona elkedvetlenítésében. Inkább enyhe volt ítélete, mint szigorúbb a tőle megkövetelnél, s még hálásaknak kell lennünk iránta, hogy a nyomtatást megengedte. Ha fellebbvalóira háraitja át a döntést, erre is aligha került volna a sor, s talán örökre eltűnt volna a legremekebb magyar tragédia. Ismeretes Széchenyinek a *Bánk bán* 1839-i előadásán való megbotránkozását kifejező naplójegyzete. De Bécsben a kiadás is mindjárt megjelenése után alkalmat adott arra a vádra, hogy a magyar cenzúra nem teljesíti kötelességét.¹

De a *Bánk bán* megjelent már, s ha későn, alkotója halála után is, de elkövetkezett a színpadon diadala is. A diadalút kezdetén legújabb ismeretünk² szerint az «Udvarhelyi Miklós részére» Kassán 1833. február 15-én rendezett előadás áll. Azt, hogy az előadás színlapja «itt még soha nem adott» nagy nemzeti drámának mondja a *Bánk bánt*, lehetne arra magyarázni, hogy ugyanaz a társaság másutt már játszotta. De ezt a föltevést semmi sem támogatja — a régi színészek emlékezésére hivatkozó, korábbi előadást emlegető megállapítások semmi bizonyítékkal nem támaszthatók meg s egymásnak is ellentmondanak. A kassai színlap szövegezőjének a reklámon kívül arra is vigyáznia kellett, hogy a hatóságok figyelmét ne hívja fel túlságosan. Ezért, ha úgy tudta is, akkor sem írhatta, hogy soha sehol nem játszották még a *Bánk bánt*. Mert ekkor, tizenkét évvel a dráma megjelenése után is, csak a helyi hatóságok tévedése folytán kerülhetett színre. Történeti szükségesség volt, hogy a *Bánk bán* vidékről induljon el a magyar közönség meghódítására; csak a vidéki cenzor tévedése vagy mulasztása tette lehetővé az első előadásokat — ezek alapján

¹ V. ö. Lábán Antal: *Titkos jelentések Bécsből a száz év előtti magyarságról*. Századok, 1922. 319. l.

² L. Rexa Dezső: *Bánk bán első előadása*. Vasárnapi Ujság, 1921. 16. sz.

történhetett meg, hogy végül a fővárosba is eljutott s végleg meggyökeresedett.

A magyar színészet vándoréveinek bekövetkezése megnehezítette az ellenőrzést. Az összes erre vonatkozó rendeletek világosan megmondták, hogy még elő nem adott darabot a helyi cenzorok nem engedélyezhetnek; ha ilyenek előadására kérnek tőlük engedélyt, fel kell terjeszteniük a budai helytartótanács könyvvizsgáló hivatalához, s annak véleménye alapján dönt az előadás ügyében a helytartótanácsnak azzal megbízott előadó tanácsosa. De ez ellen a rendelkezés ellen igen sokszor vétettek. Kellőleg ki nem oktatott új cenzorok könyvvizsgálatra szóló megbízásuk alapján döntöttek az előadás engedélyezése ügyében, arról sem tudván, hogy a szinicenszúrára vonatkozólag más szempontok is érvényesülnek. A vidéki városok tanácsai pedig néha cenzori döntés nélkül is megadták az engedélyt, ha a szintársulat nyomtatott példányt vagy bármiféle régi szinlapot tudott bemutatni. Ez utóbbi esetben előfordulhatott, hogy az első előadás után betiltott drámák előadásának jogát elismerték, hiszen az összes ily tiltó rendeleteket nem is tarthatták számon, mivel nem tartozott rájuk, hanem csak a könyvvizsgálókra. Arról meg szintén nem tudtak, hogy engedéllyel *kiadott* dráma *előadása* azért még tilos lehet. Ez történt a *Bánk bán* esetében is. Ha aztán ilyenféle botlások tudomására jutottak a központi hatóságoknak, esetleg évek multán is vizsgálatot indítottak s megtiltották a további előadásokat. 1823-ban pl. Éder György *Napoleon vagy a győri ütközet* c. drámájának Gedeon László nagyváradi cenzortól engedélyezett előadása miatt indult szigorú vizsgálat, mely három évig elhúzódott¹. A vétkes cenzor ebben az esetben is azzal védekezett, hogy az engedélyezés idején (1817) nem volt még elég gyakorlata, hivatalbalépésekor ebben az irányban egyáltalán nem oktatták ki, s így nem tudta, hogy előadás engedélyezéséhez nincs is joga².

A mulasztás fölfedezése a *Bánk bán* esetében is bekövetkezett, de oly későn — 1845-ben — mikor a vizsgálat lefolytatása s a darab betiltása már kínos feltűnést keltett volna. Ezért is jobbnak látta maga a nádor és a helytartótanács elhallgattatni a későn szemfüleskedő központi könyvbíráloszékét. Ez utóbbit 1839-ben szervezték át önálló hatósággá, de a fővárosi színházak műsorának közvetlen ellenőrzését csak 1845 elején bízták rá, míg addig e téren csak véleményadásra volt joga. Most alaposan átvizsgálta a tervbe vett műsorokat s számbavette, mit mily alapon játszanak. Szeptemberben a

¹ Az ügy aktái az Országos Levéltárban: Helytartótanács. 1823—26. Rev. libr. No. 7.

² L. ott 1825. 29. Rev. libr. No. 7.

Nemzeti Színház igazgatósága fel akarta újítani a *Bánk bánt* s e végett e hó 6-án ezt is bemutatta. A cenzorok még akkor is valósággal megijedtek tőle, de mivel a színház igazolni tudta, hogy többször játszották már vidéken és a fővárosban, sőt 1839-ben a Nemzeti Színházban is, nem intézkedhetett a maga hatáskörében, hanem a nádorhoz és a helytartótanácsához fordult a következő fölterjesztéssel:

A nemzeti színház Igazgatósága Katona József «Bánk bán» című, nyomtatásban előbb 1821 évben, közelebb pedig Nagy Ignác «Szinmütár»-a XI^k füzetében megjelent, s az előbbi időkben már mind a pesti, mind a budai színpadon ismételve előadott öt felvonásos eredeti történelmi színművét, a nemzeti színpadonai előadhatásra engedélyezés végett bemutatván, — az ezen készszolgálatú könyvbíráló fő hivatal Császári Királyi Fenséged, s a főméltóságú m. k. Helytartó Tanácsnak hódolatteljesen a végett terjeszti fel: hogy miután ezen színdarab, második András Magyar Ország Királya ország-lása alatt előfordult eseményeket nagyon is élénken rajzolva, nem csak a' külföldiek elleni gyűlöletet felette ébreszti, de az asszonyi uralkodás alatti engedetlenek kitörésével, sőt féktelen pártütési elvekkel, annyira telve van, hogy azt, mellözve a Királynének abban rajzolt megöletését — már csak czélját tekintve is, ezen engedelmes könyvbíráló fő hivatal színpadonai előadhatásra alkalmasnak nem tartja, s ennél fogva minden kétkedés nélkül elmozdította volna, ha csak előbbi időkben és pedig több ízben mind a budai, mind pesti színpadon elő nem adatott volna — ezen körülménynél fogva tehát császári királyi Fenséged és a fő méltóságú magyar Királyi Helytartó Tanács ^{kks} határozatát elvárva, kegyelmébe s kegyeikbe mély alázattal ajánlott marad

Császári Királyi Fenségednek

Fő méltóságú magyar Királyi Helytartó Tanácsnak

Budán Szentmihály hó 12^{én} 1845.

Elnök távollétében
legalázatosabb szolgálói
Czech János m. k.
Beke Kálmán m. k.
ifj. Palugyay Imre m. k.

(Könyvvizsgálószék 1020. Orsz. Levár. Helytartótanács 35365. sz.)

A helytartótanács szeptember 23-án a nádor elnöklete alatt tartott ülésén, pusztán a dráma ismételt előadásaira hivatkozván, nem kívánt tovább foglalkozni az ügygel. «A bírálati szempontból netalán szükségeseznek találandó kihagyások és módosítások melletti újabb előadása nem elleneztetik» — szolt a végzés; rajta az expeditióra vonatkozó külön utasítás: «nyomban». Ez is mutatja, hogy az engedélyezés elhúzódsásával sem szerettek volna feltűnést kelteni. Egyaránt kellemetlen lett volna az udvarral szemben a korábbi mulasztások leleplezése s a magyarsággal szemben a most már általános figyelmet ébresztett dráma újabb betiltása. A könyv-

vizsgálószerk Mindszent hó 10-én tartott üléséből közli a színház igazgatóságával: «Jelen színműnek a közben törölttek kihagyása s tett módosítások melletti előadhatása megengedtetik». (A Színműtár-beli kiadás példányán a Nemzeti Színház könyvtárában.) Így következett el az 1839-ben egyetlen egyszer játszott *Bánk bán* első nemzeti színházi felújítása (nov. 1.); még abban a hónapban négy, három éven belül 21 ismétlése követte, s népszerűsége e hirtelen növekedésében valóban a fokozatosan forradalmivá váló politikai értelmezésnek volt legnagyobb része, amitől a cenzúra kezdettől fogva félt. A három év elteltével, mint ismeretes, majd tíz évre terjedő újabb kényszerű szünet következett, aztán az önkényuralom végéig csak erősen megcsonkított s lényegéből kivetkőztetett formában¹ játszhatták.

3. Plágium a kassai bemutató előadás évéből.

Alig volt meg az első vidéki előadás, egy színész máris meglopta a *Bánk bánt*, s ilymódon már 1834-ben színre került a budai Várszínházban a fővárosban még teljesen ismeretlen remekműnek néhány kilopott jelenete, átplántálva egy idegen tündéres lovagjáték fordítása elé.

1834 július 4-én került színre a *Villi-tánc vagy Az árnyék jegyesei*, egy Püchler Bence után Kiss Jánostól magyarosított «regényes költemény». A budai, valamint a következő év márciusában tartott kassai előadás színlapja megmaradt a Fánecs-féle gyűjteményben (Múz. Ktár), s Bayer József ismertette is őket *Egy «Bánk bán» tárgyú német dráma és magyar színlapjai* c. alatt. (EPhK. 1904. 141—9. l.) Szerinte a tárgy német feldolgozásai közt «egy sem oly rejtélyes, mint ez». Talány előtte a két színlap. A szereplők nevének sora feltűnt neki, de kénytelen volt beérni annak kijelentésével: «A Benedict Püchler darabja személynevei nyomán a Katona Bánk bánja közti rokonság [így!] és eltérései ügyének bolygatását teljesen értéktelen találgatásnak tekintjük mindaddig, míg a darab eredetije meg nem kerül» — ezt pedig igen valószínűtlennek tartja, mert nincs Püchler nyomtatásban ismeretes drámái közt, s így azt hiszi, hogy Kiss a német színészek útján juthatott hozzá kéziratához. E kézirat azóta sem került elő. Kiss János magyarosítása azonban megvan, s ennek a *Bánk bánnal* való összehasonlítása valószínűvé teszi, hogy az elveszett eredeti vizsgálatának a magyar irodalomtörténet s a *Bánk bán* tárgytörténete szempontjából úgy sem volna jelentősége.

¹ V. ö. kivált Lám Frigyes: *Győri adalékok a cenzúrához és Bánk bán történetéhez*. IK. 1926. 87—101.

A Nemzeti Színház könyvtárában akadtam rá a Pestvármegye tulajdonából megmaradt kéziratra. Címlapja:

A Villi Táncz
vagy
Az árnyék Jegyesek

A Palestinai ut czímű Előjátékkal 1 Felvonásban

Regényes költemény 5 Felvonásban
Báró Pichler Bentze után szabadon
magyarosította Kiss János színész

Budán Mindszent hava napjaiban 1833.

Az előjáték két jelenetből áll. Az elsőnek színhelye «rövid Gothus terem közép- és oldalajtókkal», s benne Ottó és Konradin beszélgetéséből megtudjuk a herceg dühös szerelmét Melinda, Bánk nádor neje iránt. Elég a dialógus egy kis darabját a *Bánk bán* előversengésének megfelelő részlete mellé állítani, hogy az átírás módszere világossá váljék:

Katonánál:

Ottó (örömmel vonnya be Biberácho) Ah Biberách! Örvendj! bizonynal az enyim fog ő — az a szemérmes

[angyal —
enyém fog ő lenni, kiért sokat
olly nyughatatlan szívvel éjtszakáz-

[tam!
Oh Biberách, enyim bizonynal ő!!!
Biberách Hm, hm, ugyan bizon!

[Melinda? jó!
Ottó Oh melly hideg! — Mit is beszé-

[lek én
ezen megúntt fagyos személy üres
szívének, aki eddig sem tudá azt
hogy mit tegyen forróan érzeni.

Biberách. Ej, sőt igen nagyon tudom,
[kegyes

Herczeg; ha csak reá találok is
gondolni, könnybe lábba a szemem,
ollyan nagyon tudom heves szerel-

[münk
áldott javát savát meg érzeni.

Kissnél:

Otto (örömmel vonja be magával Konradint) Ach! Konradin! Örvendj, az enyim, bizonynal enyim leend ő, az a' szemérmes angyal — (enyim leend ő, kiért nyugtalan szívvel olly sokat éjtszakáztam, kit már rózsá-éveimben képzelgésim álmaimba szöttek, enyim, oh Konradin! enyim ő!!!)¹

Konradin Hm, hm, ugyan! Melinda? jó!

Otto Oh melly hideg! — Mit is beszélek én ezen megúntt fagyos embernek (kit Grönland dermesztő jege egészen elfásított, kinek szívében az érzelmek minden esírája ki aszott), ki a boldogító szerelem láng érzemenyét sohasem ízlette —

Konradin Ej sőt igen kegyelmes Herczeg annyira, ha csak reá gondolok is, könnybe lábba szemem olly nagyon tudom áldott, boldogító szerelmünk javát, savát meg érzeni.

Tovább is így írja ki Kiss a *Bánk bán* szövegét: csak a verssorokat oldja fel, ahol a ritmus formálta a kifejezést, egy-két helyen szokatlanabb fordulatokat kicserél, maga is told be tetszelegve újabb hasonlatot, képet a meglevők mellé. Az előversengésből csak a királynéval való jelenetet hagyja ki.

¹ Ami zárójelben van, az a kéziratban utólag át van húzva.

Ottó Konradin moralizáló megjegyzéseit visszautasítván, tovább áradoz szerelméről, a legvadabb tervekre gondol, majd észreveszi vigyázatlanságát s e fenyegetéssel hagyja el a Ritters: «Konradin, ha te árulóm lehetnél — akkor reszkess a felébredt Tigris bosszújától, mert melly kéz Fülöpöt a sirba fekteté, téged is könnyen megnémíthat». Konradin «kis ideig egy kezével a' más kezén dobol», aztán mondja az előversengés végén álló szavakat, majd azokat, melyeket Biberách Ottó és a királyné nagy jelenete s a porok átadása után mond, elhatározván, hogy a magyarsággal tart, aztán épúgy, mint az, «de akar ülni, de más jutván eszébe, halkal föl kél, 's Ottó után ballag».

A 2. jelenet Endre búcsúja családjától s országától a palesztinai út előtt. A Nagy-úrra bizza családját, Melindát pedig Gertrud vigasztalójául kéri fel. Pálcáját maga adja át Béla fiának, hogy kihasználva az alkalmat, fiatalon tanuljon bele az uralkodásba. Közben töredelmesen gondol a maga gonosz tanácsadóktól irányított lázadó ifjúságára. A nádor a határig a sereggel megy vezéréként. A válás pillanatában Gertrud elájul, Melinda siet segítségére. E puha, gyöngéd lelkű királynénak Melindához szóló szavai is:

Jó Melinda, rokon érzetünk soha se szakadjon meg, engem Hunnia Szent Koronája büszkévé, de döllyfős zsarnokká soha nem tehet. — Mélyen érzem milly nagy nemzetnek Királynéja lettem, bizodalmukkal vissza élni nem is kívánok. — Jó Melindám, csak a te baráti biztos kebledbe hullatja az árva Gertrud bátran könnyeit...

milyen másnak mutatják, mint amilyen a Katona királynéja. De ő is mulatságok rendezésével akarja az elhagyottság fájdmát elűzni. Csak ennyi okát látjuk annak, hogy aztán az ő viselkedésével is sokan elégedetlenek. Erre ismét csak azért van szükség, hogy a *Bánk bán* következő jelenetei mégis valahogy beilleszthetők legyenek.

Mert az egész első felvonás ismét csaknem a maga egészében *Bánk bán*-személyény. A szín «a mulató palotának külső szobája. Némelly asztalokon italok». Először Lévai Soma és Zarándi Simon, Simon és Mikhál bán szerepének átvevői ülnek egy asztalnál; «vendégek jönnek vegyest békétlenekkel, kik komoran minden valakire való ügyelés nélkül leülnek és isznak». Lévai teszi meg Simon bán megjegyzését s ő koccint Zarándival, mint Katonánál a két békétlen. Tihamér (=Petur bán) jön közéjük; a színésznek szóló utasítások s a dialógus csaknem betűről-betűre egyeznek, csak a bojóthiak történetére való célzások maradtak el, s Tihamér, a cenzúrára való tekintettel, Carthusianus helyett a sir némaságát emlegeti, a királyné ellen való erősebb kifakadások utólag vannak kihúzva. Melinda emlegetése is hiányzik itt, hiszen sorsa nincs is oly szoros kapcsolatban a királyné ellen való összeesküvéssel. A beszél-

getést itt is a királyfiak nevelőjének, Regéztinek, Konradinnal való megjelenése akasztja meg, mint a *Bánk bán*ban Myska báné s egy Ritteré. Tovább is épúgy folyik a beszéd, de Tihamér szavaiban (Nagy-nagy mi játékon forog) csak a hazáról van szó s nem Melindáról is. A szabadság éltetése után itt is mindenki távozik, csak Tihamér marad, meglátván Bánkot. Bánk és Petur jelenetét minden változtatás nélkül átveszi Kiss, aztán nála is felbukkan a háttérben Konradin. Bánk megdöbbenet töprengése közt «becsúszik» a paraszt, csak a neve Zalán Tiborc helyett. Itt az első Tiborc-jelenetbe vannak olvasztva a másodiknak leghevesebb panaszai. Mikor Zalán tolvaj-szándékát említi, akkor mondja Bánk útonállónak, s erre fakad ki Zalánból a panasz háza népe szenvedéseiről, s ezekkel igazolt belopódzásának elbeszélése is itt következik. «No jól van» — mondja Bánk, s ekkor veszi észre a szegény paraszt: «Szerelmes Istenem, hiszen nem is figyelmez rám». Bánk sóhajtását érti ismét szánalomra, s erre tör ki fájdalommal az urak szána-kozásán való keserű gúnyban s folytatja az idegenek dözsölésének ugyancsak szó szerinti átvett panaszolásával. Bánkból most szakad ki megint Melinda neve, mint Katonánál az első Tiborc-jelenetben s innen kezdve a jelenet végéig ismét egy helyről másol Kiss. A merániak említését Zalán panaszában maga az író mindenütt kihúzta s az izmaelitákat hagyta meg helyettük, előadásra azonban így sem került a jelenet. A színlapokon Zalán neve egyáltalán nem szerepel, s a kéziratban — nyilván cenzori utasításra — áthúzták Zalán egész szerepét. Bánk hosszú monológja maradt a jelenetből: a jelszón való megdöbbenet töprengést közvetlenül folytatták Melinda nevének lealacsonyításán rágódó szavai. Bánk távozása után ismét Konradin jön elő, lassan körülnéz, aztán a hallottakból levonja magára a hasznos tanulságot ugyanazokkal a szavakkal, melyekkel Biberách Ottóval való újabb jelenet után («Itthon vagyon tehát... a' nélkül is megtörténik»).

Idáig tart az egészben kiírt jelenetek sora, a továbbiakban már több a változtatás. A békétlenekre többé semmi szükség. Gertrudist mindenki angyalként emlegeti. Az első felvonás végén egy kertben, mely fölé a várból függő tornác nyúlik, Gertrud panaszodik Melindának: a mulatságok sem vigasztalták meg. Előérzet is gyötri: azt álmodta, hogy egy üldözött özecske helyett ő pusztult el. Ottó keresi Melindát, de néjje jelenléte miatt úgy tesz, mintha búcsúzni jött volna, mielőtt ő is harcba menne. Közben szíve sebét is említi, s Melinda azt feleli rá, amit Katonánál szerelmes panaszaira: «Sajnálom, herceg, szerelmem által csak egy lehet boldog, az pedig Bánk». Ottó azzal a szenvedélyes kitöréssel könyörög, mellyel Katonánál a mulatság oszlásakor («Melinda! Oh miért kell nekem olyan nagyon szeretni... mellynek Csak Ottó és Melinda lakosa»).

Aztán letérdel, Melinda tiltakozására pedig épúgy felel, mint Katonánál: «Előtted a'kit imádok» stb. Gertrud is figyelmezteti, hogy valaki megláthatja. De már késő is. A felzavart lelkű Bánk épen megjelent a függő tornácon s most szenvedélyes kifakadással tűnik el onnan. A királyné menekülésre bírja öccsét, Melindát maga akarja megmenteni, de Bánk ott éri őket. Melindát akarja leszúrni, de a királyné veti közbe magát s őt éri a szúrás. Bánk kétségbeesik. Gertrudtól még azt is megtudja, hogy Melinda ártatlan, s Ottó csak búcsúzott tőle az ő jelenlétében. Aztán maga a királyné sieteti távozását, nehogy ott érhék az udvarbeliek. Alig rohan el Bánk, jön Béla s a főurak. Szerényit a királyfi a gyilkos után küldi.

A II. felvonásban megérkezik Bánk a szileni várba, hűgához, a szép Emelkához. Ez Mikhál várnaggyal lezárhatja a kapukat s összehívhatja a fegyvereseket, majd maga rohan a védelmet vezetni. Bánk kétségbeesését növeli, hogy hűgát is veszélynek tette ki s talán már el is vesztette. Nem épen odaillően mond néhány Katona hősenek felvonásvégi monológjából átalakított büszke szót: «Most úgy állok itt pusztán, mint akkor, midőn az alkotó szavára a reszketve engedő Chaosz magából ki bocsájta. De tehettem é másképp? nem — egy mennykő csapás ugyan letépheti halandóságom köntösét, de azon érzelmet, hogy hazámért éltem, ki nem törölheti». Mikor a vár egy része már ég, Emelka meglátja Szerényit, arra a vitézre ismer benne, ki őt egyszer rablók kezéből kimentette, s megdöbbenve berohan.

A III. felvonás elején Bánk épen kikiált, hogy adják át a várat, ki akarja magát szolgáltatni, de ekkor rohan be Emelka, megmondja, kit látott. Mikhál jelenti, hogy a vár az ellenség kezében van. Bánk kiugrik az ablakon, belülről látják, hogy megszabadul s eltűnik. A belépő Szerényinek Emelka azt mondja, hogy csak azért állt ellen, mert megijedt a fegyveres sereg érkezésétől. Bánkot hiába keresik, s a vár átkutatása után Szerényi kér bocsánatot a pusztításért. Ő maga sajnálja is Bánkot, jó barátját. Kiderül, hogy Emelka megmentője nem ő volt, hanem bátyja. Ez mindig rá gondolt azóta s másfél hónap előtt épen hozzá készült, hogy nőül vegye, mikor hirtelen meghalt. Mindent öccsére hagyott, csak Emelka képét vitte magával a sirba. Társai sürgetik Szerényit. Emelka máskorra meghívja, Szerényi kérdi, ne jöjjön-e örökre hozzá. Emelka megrémül, nem mer felelni. Megérkezik Losonczy Gáspár, a nagybácsi. Bánk számára bocsánatot hoz a Gertrudtól megkérlelt Bélától; csak addig ne mutassa magát az udvarban, míg a királynő teljesen meg nem gyógyul (!), s maga nem tud neki a trónról bocsánatot hirdetni. Szerényinek kell a királyhoz megvinni a történetek hírét, de a nagybácsi még azelőtt akarja hűgát hozzáadni. Másnapra kitűzik a jegyváltást.

A IV. felvonásban Szerényi éjjel felriad hálósobájában. Előbbi jegyesének árnyéka ijeszti; ez az ő hitszegése miatt halt meg a jegyváltás napján, s most inti, ne maradjon, különben Emelkát is romlásba ragadja, ők is jegyváltásuk napján halnak meg. Emelka sem tud aludni; az jár fejében, hogy megfogadta: ha másé lenne, mint megmentőjéé, árnyék-jegyesként szálljon a föld gyomrába s a villi-tánczban keressen férjet. Reggel már bizonytalanul mondanak igent Losonczi újabb kérdésére. A jegyváltás után áll eléjük Divéki Gunda, a Szerényi hűtlensége miatt meghalt Mária anyja. Szerényi elrohan. Emelka összeesik, aztán tébolyodottan követeli magának a hűtlen jegyest: «Én fogom őt a villi tántzra vezetni».

Az V. felvonásban éjfélkor egy regényes völgyben sírok körül táncolnak a villik. Frissen ásott sír vár új lakóra. Emelka jön közéjük. Látja halott megmentője sírját s mellette egy elkészített friss üreget. Szerényi Imre berohan s látja mindezt. A villik, köztük Emelka, körültáncolják, s kakasszóra holtan esik össze. A villik eltűnnek. Ebben a pillanatban ér oda Bánk. Meglepetve ismeri föl Szerényit. Halotti éneket hall: Emelkát temetik. Losonczitól hallja, mik voltak Emelka utolsó szavai, s bizonyítja, hogy csakugyan az ímént tüntek el a villik. Aztán a koporsó mellé rogyva, azokban a végletesen fájdalmas kitörésekben panaszolja gyászát, melyekben Katonánál Melinda koporsója mellett:

Oh hogy neked is csak egy volt életed, hol a' könny, mely ennyi kárt fel tudna olvasztani? Szaggassatok homlokotokon sebeket 's vért sírjatok, le tépett az isten legszebb remeke. (*Rózához* [Mikhál lányához] *ki könnyez*) Leány te is sírsz? Könnyű a te könnyed, mint egy határtalanságban repülő porszem. Emelka! serkenj fel — hisz ősmered te Bánkodat — oh hogy vak sorsomnak hozzád kellett vezetni; — nem ezt akartam én — nem ezt — süket fül — homályos szem — hasadj ki szív (*fejét a földhez nyomva görgeti*) a' teremtésben nincs vesztes, csak én —.

Losonczi az udvarhoz hívja, közli vele Béla kegyelmét; Mikhál jegyzi meg Myska bán szavaival: «Vannak olly esetek, hol a' kegyelem sokszor büntetés». Utoljára is ugyanúgy tör ki Bánkból a fájdalom, mint Katonánál:

«Az ég siket fájdalmaimra... Könnyes tekintettel törölte ki nevemet az élet könyvéből». Losonczi letérdel: «Örök mindenható vedd fel őt kegyelmedbe». «Mind le térdelnék, a hátulsó kárpit föl megy, hol Szerényi, Emelka és Klára karjai közt, felhőkben lebeg, villi árnyékoktól körül lebegve, lassu muzsika alatt a kárpit csendesen le foly. Görögütz.»

Néhány drámai jelenet látványos-, énekes-, táncos tündérjátékra aggatva! A tragikus patosz furcsa keveredésben van a lagymatag-érzelmes és borzongatóan kísérteties jelenetekkel. Minél nagyobb az ellentét a kétféle elem közt, annál érdekesebb e stílustalan tákolmány a *Bánk bán* diadalútjának kezde-

tén. A német eredetinek tárgya a párját elragadó holt jegyesek sokféle változatban ismeretes motivuma. Püchler Bencének volt több magyar vonatkozású darabja; egyiknek (*Pasmann v. Ghym*) a sajtói ütközet, másiknak Hunyadi, harmadiknak Buda visszafoglalása a tárgya.¹ Ő maga a magyar kancellária legreakciósabb tanácsosának volt a fia.

Bár *Der Willi-Tanz* c. drámájának Kiss magyarosításán kívül semmi nyoma nem ismeretes, meglehetősen biztossággal kikövetkeztethető, hogy az is Magyarországon játszott, sőt meséje lényegére s a magyarosítás hozzá való viszonyára is következtethetünk. Szillyén vára, hova Kiss János szerint Bánk hűgához menekül, s hol emez szerencsétlen véget ér, nyilvánvalóan Sillein, azaz Zsolna. Ennek környékéről ismeri a villik mondáját Artner Mária Terézia, kitől 1822-ben Hormayr és Mednyánszky *Taschenbuch für vaterländische Geschichte*jének III. kötetében *Der Willi-Tanz* cím alatt egy ballada jelent meg. Egy tót dudás meséli el benne feleségének, mint találkozott egy esküvőről hazatérőben a villikkel, köztük az aznapi vőlegénynek hűtlensége miatt meghalt kedvesével. Püchler többi romantikus játékanak témáját is balladákából vette (Schiller: *Der Kampf mit dem Drachen*; Körner: *Der Kynast*); alig lehet tehát kétség, hogy a villi-tánc mondáját is Artner M. T. említett költeménye² nyomán dolgozta föl. Nagyon valószínű, hogy magyar vitézi körbe csak a magyarosító ültette át s Bánk családjával csak ő hozta az esetet kapcsolatba; már az is erre mutat, hogy magyarosításnak jelzi munkáját a kéziratban s a színlapokon egyaránt. Azt meg már a szórul-szóra kiírt jelenetek s a magyar darab összetákolásának külsőleges módja nyilvánvalóvá teszik, hogy Bánknak a merényletig jutását csak Kiss vette bele a játékba. A «romantikus költemény» tárgya csak annyi lehetett, hogy a jegyese állhatatlanságát megismerő leány a jegyváltás napján meghal s a villik táncában magával ragadja a hűtlent. Maga is előre fél sorsától, mert ő jegyváltásával hűtlen lett megholt jegyese, a vőlegény bátyja emlékéhez. Magukban e balladás tárgyat lepergető jelenetekben a legkisebb célzás sincs Bánk sorsára, csak külsőleg ráillesztett keret a másik cselekvény. Az árnyékjegyest megteszi Kiss Bánk hűgának, hogy néhány figyelmét megkapó drámai jelenetet

¹ Ez utóbbit Bayer nem említi, pedig több példányban megvan a budapesti könyvtárakban. (*Die Wiedereroberung Ofens im Jahre 1686 oder Fürstengröße und Untertanentreue*. Dramatisches Gedicht in Jamben und 3 Aufzügen zur Krönungsfeier gedichtet. Wien 1830. 94. l.)

² A következő évben ugyanolyan címmel Köffingertől közölt a *Taschenbuch* egy költeményt, de ott más kapcsolatban szerepel a motívum. Artner balladáját különben a bécsi *Allgemeine Theaterzeitung* külön kiemelte (1822 febr. 5.), s ha más nem, ez is fölhívhatta volna rá Püchler figyelmét. (V. ö. Pausz Gabriella: *Nemes A. M. T.* Német Phil. Dolg. XXI. 107. l.)

előrebocsáthasson. Bánk féltékenységi dührohamában neje helyett véletlenül szúrja le a magát közbevető királynét s hűgához menekül; az érte küldött vitézek vezére így találkozik a leánnyal. A dráma végén aztán Bánk Emelka halála okának érzi magát. Megrázó patosza itt szinte komikumává válik, midőn azt emlegeti: «nem ezt akartam, nem ezt!» — hiszen egyáltalán semmit nem akart abból, amit tett. A vak féltékenységi kitörés előkészítése sem követelte meg azokat a jeleneteket, amelyekben Bánk félelmes szenvedélyét rajzolta Katona. A békétlenek szereplése meg egészen megokolatlan, aztán meg is feledkezik róla a plagiárius. Mert a *Villi-tánc* jeleneteit már, a hozzákevert történeti-mondai elemre nem is gondolva, sorjában fordítja s annyira megfeledkezik néhol a kezdetről, hogy utólag kell egyet-mást hozzáigazítania. A szereplők jegyzékét előre leírta; az elején Endrétől Melindáig sorba úgy következnek, mint Katonánál. A továbbiakban is lehetőleg felhasználja a *Bánk bán* szereplőinek nevét. Peturt, Tiborcot, Biberáchtot más néven (Tihamér, Zalán, Konradin) szerepelteti ugyan, de azonos rangmegjelöléssel. A főurak közül Lévainak Soma, Zarándinak Simon a keresztnéve, az Emelka történetében, tehát a fordított részben, szereplők közt pedig a várnagynak Mihál nevet adott. Mihál helyett attól kezdve, hogy a *Bánk bánnal* való kapcsolatot, tehát a folytonosan figyelő toldozgatást elejti, következetesen Gosztonyit irt előbb Kiss és csak aztán javította ki a beszélő nevét. Ugyanez történt Emelkáéval is, az ő nevét ebben a részben többnyire az Ilka név fölé írta. Föltehető volna, hogy a Gosztonyi és Ilka név az eredetiben megvolt. Az Ilka nevet Püchler is vehette volna a Gaáltól fordított Kisfaludy-drámából, s Kiss így helyébe ugyancsak Kisfaludyból népszerű nevet, a *Tatárok Magyarországon* hősnőjének nevét tette volna. De nem közvetlenül Kisfaludyból vette, hanem ugyancsak a villi-téma egy más feldolgozásából, Majláth *Magyarische Sagen und Märchen* c. gyűjteménye első darabjából, melynek magyar fordítása már az első Aurorában megjelent. Itt is Emelka a villivé változó hősnő neve;¹ dajkájának viszont épúgy Gunda a neve — Kisfaludy *Stibor vajdájában* az úrfi kedveséé — mint Kissnél az elhagyott előbbi jegyes anyjáié. S ezt az utóbbi nevet, Divéki Gunda nevét szintén rendszeresen utólag javította Kiss a Drágffy Borbála név helyére. Mihál leánya is utólag lett Biriből Róza. A Szerényivel levő főurak nevét is több helyütt csak ekkor javította Lévai Somára és Zarándi Simonra; mindkét név a Szentgyörgyi Orbán név helyére került. Hogy az utólag kihúzott s a *Bánk*

¹ Mint Kissnél s valószínűleg Püchlernél is, itt is megvan az az elem, hogy a villivé vált leány kedvesét ragadja magával a táncba; az Artner-féle balladában ez nincs meg.

bánból meg egyebünnen másokkal pótoltt nevek Püchler darabjából valók-e vagy már szintén magyarosítás eredményei, nem dönthető el határozottan. A «magyarosítás» megjelölésből az utóbbi gyanítható, Kiss név-tévesztései pedig azzal is magyarázhatók, hogy előbb végezte el a magyarosítást és aztán toldotta hozzá, amit a *Bánk bánból* használhatott; ekkor aztán újra összeállította a szereplők jegyzékét is, de az előbb elkészült magyarosítás átírásában sok helyen figyelmetlen volt.

Kiss János tákolmánya tehát semmiképen nem «Bánk bán-tárgyú német dráma» átdolgozása. Létrejötté azonban jelentős tény mint a *Bánk bán* diadalútjának egyik útjelzője. Kiss János a kassai színészcsoporttal jött 1833 nyarán, alig öt hónappal a *Bánk bán* kassai bemutató előadása után Budára. Itt a társulat sűgőja volt, utóbb megvált a szintársulattól s a Honművész színházi rovatvezetője lett. 1839-ben róla írta Vörösmarty *Sikináv* (=Kis Iván) c. csipős epigrammáját:

Sűgőből Sikináv kritikus lön. Annak előtte
Hallgatták, és most nincs ki ügyelne reá.
Nem csoda: más műveit olvasta ki akkor írásból;
Most önnön nyomorék ötletit adja elő.

Szorgalmas fordító és átdolgozó is volt, s épen ő fordította a *Belizárt* is, melyet az *Árpád ébredése* után a Nemzeti Színház megnyitásakor is játszottak. Úgy látszik, a *Bánk bán*t is épen ő «olvasta ki írásból» a kassai előadáson, s legalább az dicséretére válik, hogy neki is nagyon megtetszett mindjárt, mint Udvarhelyinek és Egressynek. De nem állt oly önzetlennül dicsősége szolgálatába. Mivel Budán még nem mertek próbálkozni Katona drámájával, s bízhatott benne, hogy az itteni közönség még nem ismeri, néhány hatásos jelenetet próbált más kapcsolatban s a cenzor szájaíze szerint átalakítva színre vinni, dührohamban igazságtalanul elkövetett véletlen cselekedetté alacsonyítván Bánk «igazságos bosszúját» s a királynőt nemes mártir-alakká emelvén. Tiborc-Zalán jelenetét még így is kihagyatták s a békétlenek jelenetéből a királyné és Meránia ellen való kifakadásokat.

Bánk a fővárosban itt lépett először magyar színpadra, s a legnagyobb magyar drámaírónak hőisével való azonosulásából megszülető szenvedélyes, majd kétségbeesett szavak e darabban dübörögtek először a fővárosi közönség felé.

WALDAPFEL JÓZSEF.